

Валерій Смолій,
віце-прем'єр - міністр України

Тисячолітня літописна й книжкова спадщина України та сучасне державотворення*

Тисячолітня історія письма й друку України подарувала світові непересічну історичну спадщину, що створювалася, друкувалася, вивчалася багатьма поколіннями дослідників, жила джерела душі народу, його творчості та сили.

У цьому році згідно з Указом Президента України «Про відзначення 1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні» від 23 грудня 1997 р. ми широко відзначаємо і вшановуємо нашу тисячолітню історичну пам'ять. Цим Указом передбачено здійснення комплексної програми подальшого забезпечення розвитку вивчення, видання та розповсюдження української книжки, яка є носієм духовної спадщини. Як голова Організаційного комітету, від імені його членів, найвідоміших фахівців у галузі науки, культури та освіти, я вітаю цю конференцію, що відбувається в контексті заходів Всеукраїнського святкування української літописної й книжкової справи.

У цьому залі Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського зібрані найкращі наукові сили, спроможні забезпечити науковий супровід реалізації наміченої Програми видання та поширення найзначніших здобутків української духовної культури. Безцінні скарби рукописної і друкованої пам'яті України нині зберігаються у величезних фондах універсальних наукових бібліотек нашої держави - Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника, Одеській дер-

жавній науковій бібліотеці ім. М.Горького, Харківській державній науковій бібліотеці ім. В.Г.Короленка та ін. Вони є невичерпним джерелом для вивчення історичного минулого українського народу, спадкоємності його матеріальної і духовної культури й, зокрема, розвитку його світогляду, моральних норм, науки, освіти, мистецтва. Неабияке місце займають у цій спадщині й пам'ятки, пов'язані з розвитком державницьких ідей, прагненням до державної незалежності та національного самовизначення. Літописи посідають у ній особливе місце.

Розвиток літописання та ідеї державності України пов'язані між собою історично. Виникнення літописання як самостійного джерела загальнодержавного значення й історіографічного явища пов'язане зі зрілими формами державності, високим рівнем економічного і культурного розвитку Київської Русі. Вже перші літописні зводи, що з'явилися в Києві, мають яскраво виражене значення загальнодержавного документа, який розглядає історію держави в динамічному історичному процесі й не лише містить унікальні відомості про офіційні події в давньоруській державі, життя та діяльність видатних політичних і державних діячів тогочасного періоду нашої історії, а й впроваджує концептуальні погляди на поняття єдиної та міцної руської держави.

Літописання підтримує ідею історичного значення держави як фактора, консолідуючого східнослов'янську політичну і культурну єдність. Воно встановлює політико-правовий та територіальний статус давньоруської держави, її міжнародні зв'язки. Разом з тим у літописах розкриваються духовні витoki історії українського народу, його культури, психології та істо-

ричної пам'яті. Давньоруські літописи це простежена крізь багатовікову історію антологія життя не лише соціальної верхівки, а й народу в його багатоманітності.

Серед таких джерел - славнозвісні «Повість минулих літ» і «Київський літопис» XII ст. Традицію державницьких ідей наслідує й Галицько-Волинський літопис XIII ст., який послідовно інтегрує всі попередні ідеї та переопрацьовує відомі літописні зводи й інші джерела за єдиними критеріями виокремлення та інтерпретації подій в історичній долі України.

Незважаючи на те що літописна традиція зазнала періоду занепаду після монголо-татарської навали, вона в умовах втрати Київською Руссю державності не зникає й у XVI ст., знову відновлюючись на новому соціальному тлі, пов'язуючись з феноменом українського козацтва, з прагненням до відновлення слави та статусу України як незалежної держави. І хоча це літописання лише зовні підтримує літописну традицію Київської Русі та існує в модернізованому вигляді скоріше як історичні збірники з хронологічним стилем викладу, воно усвідомлено успадковує її форму, спираючись на історичні корені державності України. Події київської доби значно перероблені та пристосовані до соціально-політичного життя XVI-XVII ст. Літописи і хроніки продовжували залишатися єдиним видом історичних книг, де цілісно розглядалося соціально-політичне становище українських земель та провадилася державницька ідея. Доба Литовського князівства репрезентована русько-литовськими літописами. Це, зокрема, «Короткий Волинський літопис», де в центрі уваги - князь Костянтин Острозький, з ім'ям котрого пов'язане відродження свободолюбного духу ук-

* Виступ на Міжнародній науковій конференції «1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні», 13-15 жовтня 1998 р., Київ.

© Смолій Валерій Андрійович, Київ, 1998

раїнського народу, започаткування українського друку, поширення знань та освіти.

Історичні твори кінця XVI - XVII ст. продовжують називати себе літописами або хронографами (Густинський літопис, Український хронограф тощо). Хоча вони зберігають літописну форму, цілком зрозуміло, що в нових суспільно-політичних обставинах вони відходять від канону давньоруської літописної традиції і кваліфікуються істориками як перші фундаментальні українські історіографічні праці. Однак залишається головна ідея - єдність українських земель, прагнення до усвідомлення своєї етнічної та політичної значущості й одночасно - європейської держави.

У XVII ст. великого поширення набули козацькі літописи. Феномен козацтва відіграв важливу роль у відродженні національної самосвідомості українського народу та становленні провідної ідеї - власної державності козацької України. На політичну арену виходять нові національні герої, спроможні відновити вітчизняну славу. В центрі уваги козацьких літописів - зламний рубіж у долі українського народу. Це визвольна війна й особистість Богдана Хмельницького, а також видатних політичних діячів того часу, зокрема гетьманів І.Мазепи, І.Виговського, М.Ханенка, Д. Многогрішного та ін. Найвизначнішими є літописи Самовидця, Грабянки, Самійла Величка.

Доба українського літописання часу українського козацького відродження характеризується наявністю хронографічних традицій, введенням багатого оповідного матеріалу, використанням великої кількості історичних джерел канцелярського походження, щоденників, актових джерел та ін., що надало козацькому літописанню значення історичного твору нового характеру. Ідеєю єдності України на державному рівні знову пройняті всі тексти.

Традиція літописання, копіювання попередніх джерел у списках, хоча й на новому тлі, - не зникає. В Україні з'явилося і місцеве літописання, що відображало події локального характеру, але завжди включало їх до загальноукраїнського контексту: Чернігівський літопис, літописи Волині XVII ст., літопис Яна Бінвільського, Острозький та Крехівський літописи, хроніка 1636 р., Львівський літопис Михайла Гунашевського (1489-1650), літописи XVIII ст.: Короткий опис Мало-

росії, Лизогубівський, Чернігівський, «Собрание историческое» С.Лукомського.

Слід згадати й такі невеликі за обсягом місцеві та монастирські літописи XVIII ст., як Хмельницький, Добромильський, Підгорецький, літопис Густинського монастиря «О митрополитах руських» (1730-1740), літопис А. Страховського. У багатьох списках відомий «Літописець Келейний» Дмитрія Ростовського (Туптала).

Знаменним явищем є й те, що в усіх назвах цих творів, дуже далеких іноді від класичного літопису як виду історичного джерела, зустрічається термін «літопис». Він залишається традиційним за пізнього середньовіччя як символ української державності, висловлений мовою історичного твору. Розвиток цієї ідеї в спадкоємності різних історичних джерел має велике наукове значення для осмислення сучасного, незалежного періоду української історії.

Від часів київського літописання починається й зародження книжкової справи як невід'ємної складової культури суспільства. Літопис, цей фундаментальний історичний твір, був однією з перших конкретно-історичних форм книги. Він започатковує книжкову культуру як історико-культурний процес, пов'язаний з усією історією книги різних історичних діб - рукописної, стародрукованої, а книжки нового й новітнього періодів створювали підґрунтя для кристалізації національної книги як категорії державно-політичного та культурного змісту в їхньому синтезі.

Загальнонаціональна і світова значущість літописання як пам'ятки історії держави й концепції державності визнані в історіографії різних шкіл та історичних діб.

Сьогодні Україна починає свій новий історичний етап, а разом - і новий період сучасної історичної науки. Зрозуміло, в розвиненому інформаційному суспільстві надзвичайно ускладнений процес концептуального створення та вираження національно-державницьких ідей через осмислення всіх джерел і книжкову продукцію в зв'язку з її видовою та змістовною багатоманітністю.

Нині створити системну концепцію національної ідеї як підґрунтя єдиної України неможливо без аналізу й опрацювання всієї різноманітної сукупності рукописної та книжкової спадщини, її поточної видавничої продукції як

джерельної бази побудови цієї концепції. Сприйняттю й осмисленню єдності державно-політичної та культурної в процесі сучасного державотворення має допомогти створення національної бібліографії, виконання котрої покладається на Національну бібліотеку України імені В.І.Вернадського.

Величезна й різноманітна за складом і змістом рукописна й друківана спадщина України має залучатися до наукового обігу, активно сприяти розвитку науки, культури, освіти, державотворчим процесам. Донесенню цих духовних першоджерел до широких кіл українського суспільства сприяє гуманітарна політика Уряду України, який, за ініціативою Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського, прийняв відповідне рішення про підтримку фундаментального проекту «Президентська бібліотека: духовні першоджерела України», що розрахована на широкий читацький загал. До її складу ввійдуть найкращі пам'ятки української духовної спадщини, що збереглися в рукописах і книжках. Публікація цих джерел - фундамент для утвердження духовних ідеалів та моральних норм, що успадкував український народ упродовж усієї своєї історії.

У сучасних гуманітарних дослідженнях та культурному житті України важливим є нове звернення до історико-культурної спадщини, що збереглася в літописних джерелах та рукописній і друківаній книзі, до багатоманітної історії писемності та друку, залучення на цій базі потенціалу багатьох учених до вирішення актуальних наукових, освітянських та культурологічних проблем сьогодення. Нове бачення історії й ідей в їх органічній спадкоємності сприяє вирішенню сучасних завдань гуманітарної політики держави, яка могла б визначити історичні чинники державотворчого процесу та духовного оновлення нації. А бібліотеки мають якомога дбайливіше ставитися до нашої спадщини, збагачувати її, освоювати, зберігати та вводити у світовий інформаційний простір як у традиційній формі, так і на електронних носіях.